

СЕКЦІЯ 6. СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 159.922.7 316.6

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ І ЗМІСТ ПРОГРАМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ВИХОВАНЦІВ ЗАКРИТИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Арнаутова В.В., здобувач
кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

У статті наведено принципи побудови і зміст особистісно-орієнтованої програми ресоціалізації вихованців в умовах освітніх закладів закритого типу, побудованої з урахуванням дефектів загальної соціалізації, правової соціалізації, психічної саморегуляції та рівнів їх дезадаптованості із застосуванням заходів внутрішньоособистісної (індивідуальна психокорекція), міжособистісної (групова психокорекція) і мікросоціальної (соціальна терапія, методи конгруентної комунікації) спрямованості. Показано, що впровадження програми ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів сприяло зниженню показників агресивності, ворожості, конфліктності, формуванню механізму соціально-позитивного цілепокладання й самоставлення, здатності самостійно приймати життєво важливі рішення, виробленню стійких стереотипів соціально прийнятної поведінки, відкритості до взаємодії з оточуючими, підвищенню психологічної стійкості до впливу негативних чинників середовища.

Ключові слова: вихованці, закриті освітні заклади, соціалізація, ресоціалізація, особистісно-орієнтований підхід, психологічна корекція.

В статье приведены принципы построения и содержание личностно-ориентированной программы ресоциализации воспитанников в условиях образовательных учреждений закрытого типа, построенной с учетом дефектов общей социализации, правовой социализации, психической саморегуляции и уровней их дезадаптированности с применением мер внутриличностной (индивидуальная психокоррекция), межличностной (групповая психокоррекция) и микросоциальной (социальная терапия, методы конгруэнтной коммуникации) направленности. Показано, что внедрение программы ресоциализации воспитанников закрытых образовательных учреждений способствовало снижению показателей агрессивности, враждебности, конфликтности, формированию механизмов социально-положительного целеполагания и самоотношения, способности самостоятельно принимать жизненно важные решения, выработке устойчивых стереотипов социально принятого поведения, открытости к взаимодействию с окружающими, повышению психологической устойчивости к воздействию негативных факторов среды.

Ключевые слова: воспитанники, закрытые образовательные учреждения, социализация, ресоциализация, личностно-ориентированный подход, психологическая коррекция.

Arnautova V.V. PRINCIPLES OF DESIGN AND CONTENT OF STUDENT-ORIENTED PROGRAM OF RE-SOCIALIZATION OF PUPILS OF BOARDING SCHOOLS

The article presents the principles and content of student-oriented program of resocialization of inmates in a closed-type educational institutions built taking into account the defects of general socialization, legal socialization, mental self-control and of levels of dezadaptovanosti with intrapersonal measures (individual psycho-correction), interpersonal (group psycho-correction) and micro social (social therapy methods congruent communication) orientation. The implementation of the program ar regards teenagers' resocialization contributed to the reduction of the indicators such as: aggression, hostility, conflict, formation the mechanism of socio-positive targeting, goal setting and self-attitude, the ability to make vital decisions independently, the development of sustainable stereotypes social accepted behavior, openness to interact with others, improvement of psychological resistance to negative factors environment.

Key words: pupils, closed educational institutions, socialization, re-socialization, student-centered approach, psychological correction.

Постановка проблеми. Складний процес радикальних перетворень сучасної дійсності, пов'язаний із кризою багатьох сфер життєдіяльності, негативно позначився на зростанні правопорушень серед молоді. Цей стан викликає глибоке занепоко-

ення в суспільстві та спонукає до пошуків і впровадження дієвих заходів ресоціалізації неповнолітніх насамперед з боку спеціальних виправних закладів (загальноосвітніх шкіл, училищ соціальної реабілітації), котрі виконують завдання перевиховання таких

правопорушників і займають особливий статус у процесі подолання правопорушень неповнолітніх.

Ступінь розробленості проблеми. З'ясовано, що в працях, присвячених вивченню соціалізації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, визначаються особливості асоціальної поведінки неповнолітніх відповідно до їхньої ролі в структурі асоціальних угруповань (А. Бандура, В. Бочелюк, І. Ващенко, С. Гарькавець) [1; 2; 3; 4], розроблено класифікацію їхньої асоціальної поведінки з урахуванням ступеня антигромадської спрямованості особистості (О. Глоточкін, К. Мілютіна та ін.) [5; 9], представлено різні види корекційної роботи (І. Жигаренко, Н. Завацька, З. Ковальчук, С. Кузікова, Л. Спицька й ін.) [6; 7]. При цьому суто психологічні засоби корекції поведінки вихованців закритих освітніх закладів здійснюються переважно в руслі групового підходу, а серед заходів корекційного впливу найбільш поширеною формою є тренінг комунікативних і соціальних навичок (Б. Бадмаєв, М. Бітянова, В. Большаков та ін.) [8]. Разом із тим серед чинників ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів виявляються такі, для яких ще не знайдено дієвих засобів.

Мета статті – розкрити принципи побудови і зміст особистісно-орієнтованої програми ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів.

Виклад основного матеріалу. Показано, що загальна процедура соціально-психологічної роботи з вихованцями закритих освітніх закладів має складатися з трьох взаємопов'язаних блоків: формування готовності до взаємодії із психологом-ресоціалізатором, здійснюване за допомогою встановлення психологічного контакту й подолання різних видів психологічного захисту з боку неповнолітніх; формування готовності досліджуваних до самозміни та переструктурування свого Я-образу; цілеспрямоване проведення бесід, занять і психологічних тренінгів з метою корекції наявної в них асоціальності.

Здійснювана нами психологічна корекція була заснована на особистісно-орієнтованому підході та спрямовувалася на підвищення психологічної стійкості вихованців закритих освітніх закладів до впливу негативних індивідуально-особистісних і середовищних чинників.

Основні завдання програми полягали у формуванні конструктивної мотивації вихованців (позитивних цінностей; орієнтації на виконання соціальних вимог і самобереження); інтеграції індивідуального досвіду; удосконаленні саморегуляції; підвищенні

стресостійкості й розширенні адаптивних ресурсів особистості; усуненні виявів асоціальної поведінки; розширенні соціальних зв'язків і позитивного соціального досвіду.

Критеріями ефективності психокорекційної роботи вважалися такі: бажання вихованців закритих освітніх закладів усвідомити свої проблеми й особистісні ресурси; формування позитивного самоставлення; відкритість до безконфліктної взаємодії з оточуючими; готовність до змін; здатність самостійно приймати просоціальні рішення, підвищення відповідальності тощо.

Програма і зміст занять є авторською розробкою, а вправи й тренінгові ігри конструювалися як самостійно, так і за допомогою використання вже наявних напрацювань (І. Вачков, І. Дубровіна, І. Жигаренко, С. Кузікова, Л. Підлипна та ін.), модифікованих нами відповідно до предмета дослідження.

Основними принципами побудови психокорекційної програми були принципи: єдність діагностики й корекції, системність, інтегративність, динамічність, диференційоване прогнозування, діяльнісний принцип корекції.

Психокорекційна робота реалізовувалася протягом року з періодичністю занять один-два рази на тиждень для кожної виокремленої групи. Програма включала, зокрема, розробки з гештальттерапії, аутотренінгу, психодрами (соціодрами), арттерапії, когнітивно-поведінкової та емоційно-раціональної психотерапії.

Установлено, що різні рівні вияву дезадаптованості й індивідуально-психологічні особливості вихованців закритих освітніх закладів одного і того самого рівня вимагають диференційованого підходу до складання комплексу психокорекційних засобів і їх варіювання відповідно до успішності або неуспішності процесу ресоціалізації. Психологічні засоби корекції, використані в дослідженні, є комплексом взаємодіючих моделей діяльності психологів, що складається з організаційної моделі, яка дала змогу реалізувати системний підхід до створення єдиного ресоціалізаційного простору; психопрофілактичної моделі, заснованої на гіпотезі про фактори ризику виникнення дезадаптації (П. Ганнушкін, А. Лічко); психодіагностичної моделі, що вбачає організацію комплексного обстеження вихованців закритих освітніх закладів з одночасним переходом її в психокорекційну роботу (Л. Бурлачук, О. Кочарян, А. Співаковська); психокорекційної моделі, яка вимагає особистісно-орієнтованого підходу на основі встановлення особистісних ресурсів досліджуваних (Е. Ейдемільер,

Н. Завацька, В. Кабрін). Загалом програма ресоціалізації була спрямована як на реадaptaцію вихованців під час їх перебування в умовах навчальних закладів закритого типу, так і на їх реінтеграцію в суспільство, інтерналізацію ними норм, цінностей, традицій, звичаїв, світогляду недев'янтного середовища.

Для перевірки ефективності програми ресоціалізації було створено ЕГф і КГф. При створенні ЕГф із 136 вихованців закритих освітніх закладів, які пройшли дослідження на етапі констатувального експерименту й виявили різний рівень дезадаптованості, необхідним було впровадження заходів психокорекційного впливу. Із цих досліджуваних 64 вихованці закритих освітніх закладів (36 хлопців і 28 дівчат) відмовилися взяти участь у ресоціалізаційній програмі. Вони переважно вказували на суто зовнішні перешкоди (наприклад, брак часу) або мотивували це незручністю, простим небажанням. Ці вихованці становили КГф. Решта підлітків у кількості 72 досліджуваних (38 хлопців і 34 дівчини) становили ЕГф. Члени ЕГф і КГф мали приблизно однакові соціально-психологічні характеристики, представленість за статтю й віком, приблизно однаковою була й кількість досліджуваних у групах (відповідно, 72 та 64 досліджуваних).

У КГф процедура психокорекції відбувалася без урахування рівня дезадаптованості досліджуваних. Пропонувалися традиційні вправи на зняття емоційного напруження, підвищення стресостійкості, когнітивне переструктурування (тренінг адекватної поведінки). Заняття не містили спеціальних вправ, спрямованих на підвищення адаптованості досліджуваних, не передбачали психосоціальної роботи з їхнім безпосереднім оточенням і створення реадaptaційного соціального середовища.

Усього через психокорекційну роботу протягом одного року пройшло 72 досліджуваних ЕГф, розподілених на 6 підгруп (1 підгрупа частково дезадаптованих досліджуваних, 4 підгрупи досліджуваних із тотальним рівнем дезадаптованості, 1 підгрупа з деструктивним рівнем дезадаптованості). Підгрупи збиралися з періодичністю один-два рази на тиждень протягом перших шести місяців і один раз на тиждень протягом наступних шести місяців. За цей час із кожною групою було проведено 11–15 занять (1–2 заняття на діагностично-ознайомчому, 2–3 заняття на орієнтаційно-мотиваційному, 6–7 занять на реконструктивно-відновлювальному та 2–3 заняття на узагальнено-закріплюючому змістовних блоках програми ресоціалізації).

Після проведення контрольних вимірів учасникам ЕГф було запропоновано перейти до подальшої роботи в режимі груп взаємодопоміжки.

Констатовано, що урахування рівня дезадаптованості досліджуваних у процесі їх ресоціалізації сприяло використанню психокорекційних заходів, максимальна ефективність яких є специфічною щодо визначених груп якостей особистості. Так, у досліджуваних із частково дезадаптованістю ефективним виявився комплекс технік: «Скульптура», «Ранні спогади», «Хто Я?», аутотренінг, де вони виявляли неординарність своєї особистості. Для підлітків із тотальним рівнем дезадаптованості такі вправи, як «Ураган», «Пустий стілець», «Храм тиші», рольова гра «Контракт» сприяли значному зниженню тривожності, підвищенню впевненості в собі. У досліджуваних із деструктивним рівнем дезадаптованості ефективними виявилися техніки «Карта почуттів», «Вибір траєкторії», тренінг розвитку сензитивності з елементами арт-терапії, які сприяли значному зниженню їх агресивності й почуття образи. Заняття на візуалізацію, саморозкриття, релаксацію, техніки «Сила слова», «Дзеркало», «Конверт відвертості», що давали можливість пережити й відреагувати психологічні конфлікти, досягти розуміння своїх внутрішніх проблем і засобів їх розв'язання, були результативними в усіх визначених підгрупах дезадаптованих.

Аналіз результатів апробації особистісно-орієнтованої програми ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів показав позитивну динаміку за результатами I та II діагностичних зрізів, яка підтверджується ϕ -критерієм Фішера. Зокрема, знизилася показники за параметрами особистісної й ситуативної тривожності ($\phi=2,16$; $p\leq 0,01$), за шкалами «депресія» ($\phi=2,61$; $p\leq 0,01$) і «ворожість» ($\phi=1,64$; $p\leq 0,05$), а за параметром «емоційна стійкість» вони значно зросли ($\phi=2,64$; $p\leq 0,01$). Установлено статистично достовірну різницю в показниках за параметром «асоціальність» ($\phi=1,94$; $p\leq 0,02$). У КГф статистично значущих відмінностей за цими параметрами не виявлено.

З'ясовано, що в ЕГф відбулися позитивні зміни за параметром «самооцінка». Так, у групі вихованців закритих освітніх закладів із частково дезадаптованістю зросла кількість осіб із адекватною самооцінкою ($\phi=1,75$; $p\leq 0,05$). Позитивні зміни за цим параметром відбулися й у досліджуваних із тотальним рівнем дезадаптованості: виявилася значно менше підлітків із заниженою самооцінкою та знизилася кількість

досліджуваних із нестійкою й неадекватно завищеною самооцінкою ($\phi=2,06$; $p\leq 0,01$). У досліджуваних із деструктивним рівнем дезадаптованості значущих відмінностей за параметром самооцінки не відбулося. Щодо КГФ, то за результатами I та II зрізів зафіксовані лише незначні зміни, які загалом істотно не змінили самооцінку досліджуваних. Адекватну самооцінку «до» й «після» формувального впливу виявили 15,3% і 18,1% досліджуваних, неадекватну й нестійку – 52,8% і 45,8% підлітків, відповідно. Не відбулося статистично значущих змін і за параметром ступеня самосприйняття досліджуваних.

Визначено, що відбулося зниження показників агресивності по всіх підгрупах досліджуваних ЕГФ ($\phi=1,65$; $p\leq 0,05$). Це вказує на підвищення контролю агресивних тенденцій і стриманості в поведінці. У досліджуваних із деструктивним рівнем дезадаптованості покращення не досягає ступеня статистичної значущості, що свідчить про перевагу агресивних тенденцій у поведінці.

Вплив розробленої програми психокорекційних заходів сприяв зниженню КД досліджуваних ЕГФ ($\phi=1,72$; $p\leq 0,05$), а в осіб із частковою дезадаптованістю він наблизився до нормативних даних і становив $11\pm 1,2$ бала. Однак, незважаючи на те що в корекційній програмі був значний блок рольових ігор і вправ, спрямованих на адекватну поведінку в ситуації фрустрації, корекційний вплив виявився більш значущим для досліджуваних із частковим і тотальним рівнями дезадаптованості. Стосовно підлітків із деструктивним рівнем дезадаптованості значущі зміни за параметрами агресивності, конфліктності, ворожості відбулися меншою мірою. Це пояснюється тим, що в

цій підгрупі був високий відсоток досліджуваних (9,7% осіб) зі збудливим та епілептоїдним типом акцентуацій і 4,2% осіб зі збудливою психопатією. Ці підлітки потребують спеціальної додаткової психокорекції. Що стосується КГФ, то такої динаміки не спостерігалось: кількість досліджуваних із високою агресивністю знизилася лише з 56,3% до 51,4%. КД за результатами I та II зрізів залишилися майже без змін ($\phi=1,56$; $p\leq 0,05$).

В ЕГФ у результаті формувального впливу зафіксовано статистично значущі відмінності ($\phi=1,61$; $p\leq 0,05$) у підвищенні рівня адаптованості досліджуваних між результатами I та II зрізів (див. рис. 1).

Як видно із рис. 1, відзначається зниження кількості осіб із частковим і тотальним рівнем дезадаптованості (на 12,5% і 13,8%, відповідно). Крім того, якщо до початку психокорекційної роботи соціально адаптованих досліджуваних в ЕГФ не було, то після формувального впливу таких досліджуваних стало 29,1%. Знизилась на 2,8% і кількість досліджуваних із деструктивним рівнем дезадаптованості.

Висновки. Запропонована особистісно-орієнтована програма ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів побудована з урахуванням дефектів загальної соціалізації, правової соціалізації, психічної саморегуляції та рівнів їх дезадаптованості із застосуванням заходів внутрішньоособистісної (індивідуальна психокорекція), міжособистісної (групові психокорекція) і мікросоціальної (соціальна терапія, методи конгруентної комунікації) спрямованості.

Основними принципами побудови психокорекційної програми були принципи: єдність діагностики й корекції, системність, інтегративність, динамічність, диферен-

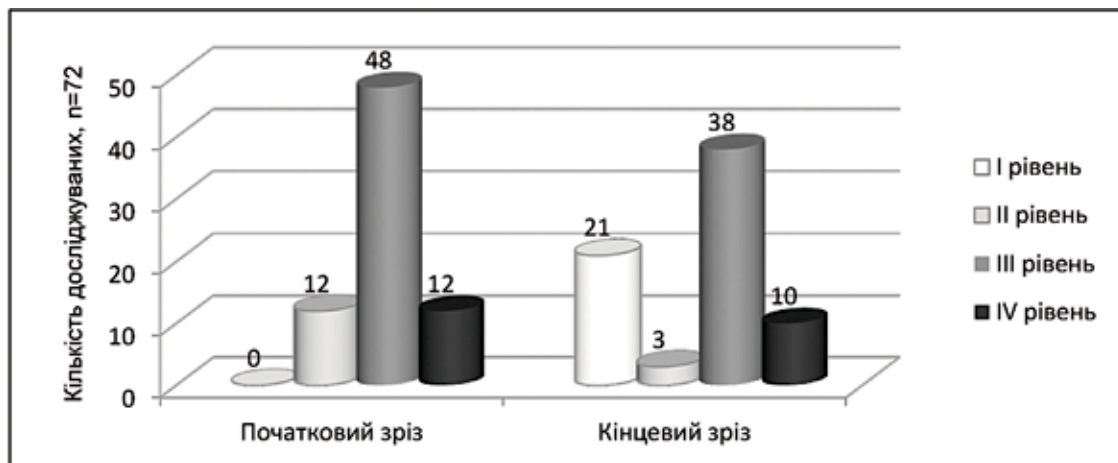

Рис. 1. Діаграма рівнів дезадаптованості в ЕГФ між результатами I та II діагностичних зрізів

дійоване прогнозування, діяльнісний принцип корекції.

Загалом особистісно-орієнтована програма ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів сприяла зниженню показників агресивності, ворожості, конфліктності, групового тиску; зросла самооцінка, рефлексивність, відкритість, комунікабельність, здатність приймати просоціальні рішення.

Провідними складовими ефективної реалізації програми ресоціалізації вихованців закритих освітніх закладів є використання психотехнологій, максимальна ефективність яких є специфічною щодо рівня їх дезадаптованості й режиму закладу; надання інформації про соціально схвалювані форми поведінки в різних соціальних ситуаціях; залучення вихованців закритих освітніх закладів до спільної діяльності з моделювання соціально бажаної поведінки в системі міжособистісних відносин; формування їх здатності до саморегуляції в ситуації фрустрації; надання можливості апробації соціально схвалюваної поведінки в умовах групового психокорекційного процесу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с.
2. Моделювання соціально-психологічних систем: теоретико-прикладний аспект : [монографія] / за ред. В.Й. Бочелюка. – Запоріжжя : Класичний приват. ун-т, 2008. – 310 с.
3. Ващенко І.В. Формування моральної поведінки як напрям віктимологічної профілактики / І.В. Ващенко // Соціальна психологія: Український науково-практичний журнал. – 2009. – Спец. вип. – С. 155–163.
4. Гарькавець С.О. Мотиваційна сфера особистості та правовий конформізм як прояв впливу соціальних утворень / С.О. Гарькавець // Теоретичні і прикладні проблеми психол. : зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2005. – № 1 (9). – С. 71–79.
5. Глоточкин А.Д. Психические состояния человека, лишённого свободы / А.Д. Глоточкин. – М., 1988. – 44 с.
6. Жигаренко І.Є. Психологічний аналіз резервів реадaptaції осіб в місцях позбавлення волі / І.Є. Жигаренко // Актуальні проблеми психол. : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової. – Вип. 5. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – Т. 6. – 2010. – С. 110–119.
7. Завацька Н.Є. Проблема соціалізації та соціальної адаптації особистості / Н.Є. Завацька // Вісник ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка : зб. наук. праць : у 2 т. – Вип. 41. – Чернігів : ЧДПУ, 2006. – Т. 1. – 2006. – С. 114–119.
8. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : [монографія] / [Г.О. Балл, О.В. Губенко, О.В. Завгородня та ін.] ; за ред. Г.О. Балла. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 206 с.
9. Мілютіна К.Л. Траєкторії життєвого шляху особистості в динамічному середовищі : [монографія] / К.Л. Мілютіна. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2012. – 298 с.